

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

บทที่ 5

สรุปผล อภิปรายผล และข้อเสนอแนะ

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยกึ่งทดลอง มีวัตถุประสงค์ของการวิจัย คือ 1) เพื่อเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โดยใช้วิธีการจัดการเรียนรู้แบบธรรมชาติ สากลร่วมกลุ่มสัมพันธ์กับวิธีการจัดการเรียนรู้แบบปกติ และ 2) เพื่อเปรียบเทียบทักษะการปฏิบัติธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 โดยใช้วิธีการจัดการเรียนรู้แบบธรรมสากลร่วมกลุ่มสัมพันธ์กับวิธีการจัดการเรียนรู้แบบปกติ โดยมีวิธีดำเนินการวิจัย คือ กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัย กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้เป็นนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 กลุ่มโรงเรียนอภินิหารโดยใช้กลุ่มตัวอย่าง 2 โรงเรียน คือ โรงเรียนผักไห่ “สุทธาประมุข” และโรงเรียนวัดโพธิ์ผักไห่ “เวชพันธุ์อนุสรณ์” จำนวน 2 ห้องเรียน จำนวน 40 คน ซึ่งเป็นห้องเรียนจัดกลุ่มตามสภาพจริง (Intact group) จับสลากแบ่งเป็นกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย คือ แผนการจัดการเรียนรู้ มี 2 ชนิด ได้แก่ แผนการสอนตามวิธีการสอนแบบธรรมสากลร่วมกลุ่มสัมพันธ์ และแผนการจัดการเรียนรู้แบบปกติ แบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และแบบสังเกตและแบบสัมภาษณ์การปฏิบัติธรรม โดยใช้แผนแบบการทดลองแบบการทดสอบก่อนหลังของกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมที่ไม่เท่าเทียมกัน (Pretest – posttest design with nonequivalent group) สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล ได้แก่ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน และการทดสอบที (t-test) วิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์ความแปรปรวนร่วมหลายตัวแปร (MANCOVA)

สรุปผลการวิจัย

จากผลการวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยสามารถนำมาสรุปผลการวิจัยได้ดังนี้

1. ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสากลร่วมกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01
2. ทักษะการปฏิบัติธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสากลร่วมกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่าทักษะการปฏิบัติธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

อภิปรายผล

จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยสามารถนำผลการวิจัยมาอภิปรายได้ ดังนี้

1. ผลการเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และ วัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสภาจรร่วมกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน กลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติอย่างมีนัยสำคัญ ทางสถิติที่ระดับ .01 สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ไชยา เพชรพิมล (2547 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่อง การเปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทย การพิจารณาจรรยาบรรณนวนิยายไทยรางวัลซีไรต์ ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โดยใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยา กับวิธีสอนแบบปกติ ผลการวิจัยพบว่า 1) ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทย เรื่องการพิจารณาจรรยาบรรณนวนิยายไทย รางวัลซีไรต์ของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยา กับวิธีสอน แบบปกติแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 โดยกลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบ ธรรมสภาจรรยาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนสูงกว่ากลุ่มที่เรียนด้วยวิธีสอนแบบปกติ 2) นักเรียนมีความ คิดเห็นต่อวิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยาในระดับที่เห็นด้วยมากที่สุด สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ประไพศรี ศิริวงศ์ (2540 : ก-ข) ได้ศึกษาการใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยาเพื่อพัฒนาความคิด รวบยอดของนักเรียนในวิชาภาษาไทย ท.503 จุดประสงค์ เพื่อศึกษาประสิทธิภาพการใช้วิธีสอน แบบธรรมสภาจรรยาเพื่อพัฒนาความคิดรวบยอดของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ใน วิชาภาษาไทย ท. 503 และเพื่อเปรียบเทียบผลการพัฒนาความคิดรวบยอดของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ด้วยวิธี สอนแบบธรรมสภาจรรยา กับวิธีสอนตามคู่มือครูในวิชาภาษาไทย ท 503 ผลการวิจัยพบว่า นักเรียน ที่เรียนโดยวิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยา และเรียนโดยวิธีสอนตามคู่มือครู มีความคิดรวบยอดในวิชา ภาษาไทย ท 503 หลังเรียนดีกว่าก่อนเรียน และพบว่านักเรียนที่เรียนโดยวิธีสอนแบบธรรมสภาจรรยามี พัฒนาการทางด้านความคิดรวบยอดในวิชาภาษาไทย ท 503 ดีกว่านักเรียนที่เรียนโดยวิธีสอนตาม คู่มือครู สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ไชศรี พานิกุล (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง การ เปรียบเทียบผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน และการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 ที่เรียนหลักสูตรในพระพุทธศาสนา โดยการสอนแบบไตรสิกขากับการสอนแบบธรรมสภาจรรยา ผลการวิจัย พบว่า นักเรียนที่เรียนหลักสูตรในพระพุทธศาสนา กลุ่มที่เรียน โดยการสอนแบบ ไตรสิกขาดีกว่ากลุ่มที่เรียน โดยการสอนแบบธรรมสภาจรรยา มีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนแตกต่างกันอย่าง ไม่มีนัยสำคัญ ทางสถิติ และระดับการใช้เหตุผลเชิงจริยธรรมของนักเรียนที่เรียนหลักสูตรใน พระพุทธศาสนา กลุ่มที่เรียน โดยการสอนแบบไตรสิกขาดีกว่ากลุ่มที่เรียน โดยการสอนแบบธรรมสภาจรรยา แตกต่างกันอย่าง ไม่มีนัยสำคัญทางสถิติเช่นเดียวกัน

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ ปรียาภรณ์ ศิริวงศ์โยธิน (2546 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลของวิธีสอนแบบธรรมสภาจณา ที่มีต่อผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เรื่องประชาธิปไตยของเรา ในกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม ของนักเรียนระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 5 โรงเรียน โนนสูงศรีธานี อำเภอ โนนสูง จังหวัดนครราชสีมา ผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน เรื่องประชาธิปไตยของเรา โดยใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจณาหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียน อย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .05 โดยนักเรียนมีค่าเฉลี่ยคะแนนหลังเรียน 33.25 และค่าเฉลี่ยคะแนนก่อนเรียน 27.55

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า การจัดการสอนแบบธรรมสภาจณา มีขั้นตอนที่มุ่งให้นักเรียนเกิด กระบวนการเรียนรู้ในตัวผู้เรียนอย่างถ่องแท้ มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็น การอภิปรายปัญหา การแสวงหาเหตุผลคัดค้านหรือคัดลอกตาม วิธีสอนแบบนี้เป็นวิธีสอนที่มุ่งให้เกิดกระบวนการคิด รู้จักจำแนกแยกแยะจัดระบบความคิดจนสรุปเป็นแนวคิดนำไปสู่ความคิดรวบยอดได้ ซึ่งผู้วิจัย กำหนดขั้นตอนในการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนตามลำดับดังนี้ ขั้นที่ 1 สร้างศรัทธา ขั้นที่ 2 แสวงหาความรู้ ขั้นที่ 3 ขั้นวิเคราะห์และประเมินค่า และขั้นที่ 4 ขั้นสรุปและประยุกต์ใช้ ซึ่งนักเรียนได้ปฏิบัติและเรียนรู้ด้วยตนเองครบทุกขั้นตอนทำให้เกิดความรู้สึกอยากประพฤติปฏิบัติตาม แล้วพิสูจน์ความรู้ ด้วยการนำความรู้ ความคิด ความเข้าใจ ที่ได้ศึกษาค้นคว้าจากแหล่งต่าง ๆ มารายงานหน้าชั้นเรียน และสรุปรวบรวมความคิดเห็น ด้วยเหตุผลดังกล่าว จึงทำให้นักเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 กลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสภาจณา ร่วมกับกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่าผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนกลุ่มสาระสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

2. ผลการเปรียบเทียบทักษะการปฏิบัติธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสภาจณา ร่วมกับกลุ่มสัมพันธ์สูงกว่าทักษะการปฏิบัติธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สอดคล้องกับผลการวิจัยของ จุไรพร คำแก้ว (2549 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาผลการพัฒนาทักษะการคิดวิเคราะห์และความพึงพอใจต่อการเรียนรู้เรื่องหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจณาของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 โรงเรียนหาดใหญ่วิทยาลัยสมบูรณ์กุลกันยา อำเภอหาดใหญ่ จังหวัดสงขลา ผลการศึกษพบว่า ทักษะการคิดวิเคราะห์ของนักเรียนหลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ 0.05 และนักเรียนมีความพึงพอใจต่อการจัดการเรียนรู้แบบการใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจณาอยู่ในระดับความพึงพอใจมาก สอดคล้องกับผลการวิจัยของ ณรงค์ชัย ปัญญา นนทชัย (2540 : บทคัดย่อ) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาประสิทธิภาพการแก้ปัญหาโดยการฝึกสมาธิ โดยใช้โปรแกรมการฝึกสมาธิแบบยุบหนอพองหนอ และการเดินจงกรม กลุ่มตัวอย่างเป็นนักศึกษาระดับปริญญาตรี ชั้นปีที่ 2 และ 3 ของคณะ

ต่าง ๆ ในมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมีกลุ่มควบคุมจำนวน 36 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 34 คน กลุ่มทดลองมีจำนวน 22 คน เป็นชาย 2 คน หญิง 20 คน ระยะเวลาทดลอง 4 สัปดาห์ ผลการวิจัยพบว่าในกลุ่มเพศหญิงที่ผ่านโปรแกรมฝึกสมาธิมีการพัฒนาประสิทธิภาพในการแก้ปัญหามากกว่าผู้ที่ไม่ได้ฝึกสมาธิอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 และเมื่อมีปัจจัยเรื่องผลการเรียนเข้ามาเกี่ยวข้องพบว่า ในกลุ่มที่มีผลการเรียนปานกลาง ผู้ที่ผ่านโปรแกรมฝึกสมาธิมีการพัฒนาประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาดีกว่าผู้ที่ไม่ได้ฝึกสมาธิอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 สอดคล้องกับผลการวิจัยของ เกษตะวัน นาคดี (2544 : บทคัดย่อ) ได้ทำการวิจัยเรื่อง ผลการปฏิบัติธรรมต่อการเปลี่ยนแปลงด้านจิตวิญญาณของผู้ติดเชื้อและผู้ป่วยเอดส์ จังหวัดสุรินทร์ ผลการวิจัยพบว่า ภายหลังจากปฏิบัติธรรม กลุ่มตัวอย่างมีคะแนนด้านจิตวิญญาณโดยรวมสูงกว่าก่อนอบรมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ($P < 0.05$) ข้อมูลเชิงคุณภาพพบว่า การปฏิบัติธรรมทำให้กลุ่มตัวอย่างเกิดการเปลี่ยนแปลงด้านจิตวิญญาณ หลุดพ้นจากความคิดวิตถล ความทุกข์ สุขภาพแข็งแรงขึ้น มีความรู้สึกที่ดีกับชีวิตมากขึ้น คิดถึงคนอื่น มีความมั่นใจในการอยู่ร่วมกันกับสังคมมากขึ้น

และสอดคล้องกับผลการวิจัยของ คุชากซ์ แก้วประทุมธร (2544 : 85-86) ศึกษาผลการปฏิบัติธรรมของกำลังพลในกองทัพที่ผ่านการปฏิบัติธรรมวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ ทั้งที่ปฏิบัติด้วยความสมัครใจและถูกบังคับ พบว่า กำลังพลที่ได้รับการฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานตามแนวสติปัฏฐาน มีการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมไปในทางที่ดีขึ้น มีคุณธรรมและจริยธรรมดียิ่งขึ้น มีความซื่อสัตย์สุจริตดีขึ้น มีความสำนึกในหน้าที่รับผิดชอบดียิ่งขึ้น และมีประสิทธิภาพดียิ่งขึ้น ตรงตามสมมติฐานที่ตั้งไว้ และสอดคล้องกับผลการวิจัยของโอม จอห์นสัน และคณะ (พวงทิพย์ นาคเป้า. 2543 : 72 ; อ้างอิงจาก Johnson et al. 1971. First Prison Study Using the Transcendental Meditation Program – La Tuna Federal Penitentiary. pp. 556-561) ศึกษาการเปลี่ยนแปลงบุคลิกภาพอย่างรวดเร็วของนักโทษที่ได้รับการฝึกสมาธิ โดยกลุ่มตัวอย่างเป็นนักโทษที่ต้องคดีอาชญากรรม ณ สหพันธ์คดีสันดานที่ลาทูนา (La Tuna Federal Penitentiary) จำนวน 21 คน ด้วยการวัดความต้านทานของผิวหนังและทดสอบด้วยแบบทดสอบวัดบุคลิกภาพ เอ็ม เอ็ม พีไอ จำนวน 2 ครั้ง คือช่วงระยะก่อนฝึกสมาธิ และหลังฝึกสมาธิ โดยมีระยะเวลาห่างกัน 2 เดือน ซึ่งมีการแบ่งกลุ่มตัวอย่างเป็น 3 กลุ่ม ดังนี้ กลุ่มแรก เป็นกลุ่มฝึกสมาธิอย่างสม่ำเสมอ จำนวน 7 คน กลุ่มที่ 2 ฝึกสมาธิไม่สม่ำเสมอ จำนวน 7 คน กลุ่มที่ 3 เป็นกลุ่มควบคุม จำนวน 7 คน ผลการทดสอบพบว่า นักโทษกลุ่มแรก มีความเครียดลดลงมากกว่ากลุ่มที่ 2 และกลุ่มที่ 3 สำหรับการทดสอบด้วยแบบทดสอบเอ็ม เอ็ม พีไอ มาตราที่ 7 (Psychastema) ลดลงมากกว่ากลุ่มที่ 2 และ 3 สรุปว่ายิ่งมีการฝึกสมาธิสม่ำเสมอเท่าไร ความมั่นคงทางสรีรวิทยาและความยืดหยุ่นทางพฤติกรรมจะเพิ่มขึ้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

ทั้งนี้อาจเป็นเพราะว่า วิธีสอนแบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์เป็นการสอนที่นักเรียนได้แสวงหาความรู้จากแหล่งต่าง ๆ แล้วค้นพบความรู้ รวบรวมความรู้ แล้วทำการพิสูจน์ความรู้ เป็นวิธีสอนที่ทำให้นักเรียนมีการพัฒนาความคิดของตนเองได้ดีขึ้น เพราะขั้นตอนของการสอนแบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์ แต่ละขั้นตอนช่วยกระตุ้นให้นักเรียนเกิดและพัฒนาความคิดของตนเอง มีการทำงานเป็นกลุ่ม สมาชิกในกลุ่มเดียวกันได้ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน แสดงความคิดเห็นร่วมกัน นอกจากนี้แผนการจัดการเรียนรู้ตามวิธีสอนแบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์แต่ละแผนเป็นการฝึกสร้างความคิดของนักเรียนอย่างต่อเนื่อง ทำให้ผลการเรียนของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4 กลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์มีทักษะการปฏิบัติธรรมสูงกว่าทักษะการปฏิบัติธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01

ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียน จากผลการวิจัยพบว่า ผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังเรียนกลุ่มสาระการเรียนรู้สังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมของกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์และกลุ่มที่จัดการเรียนรู้แบบปกติ สูงกว่าก่อนเรียนทั้งสองกลุ่ม แสดงว่า การจัดการเรียนรู้ทั้งสองวิธีสามารถพัฒนาผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนได้ ทั้งนี้อาจเป็นเพราะการจัดการเรียนรู้ เรื่องการบริหารจิต เจริญปัญญา มีการฝึกสมาธิตามขั้นตอน จึงส่งผลให้ผลสัมฤทธิ์หลังเรียนสูงกว่าก่อนเรียนทั้งสองวิธี สอดคล้องกับ แคนโทรวิทซ์ (Kantrowitz, 2011 : ออนไลน์) ได้ศึกษาผลการฝึกสมาธิที่มีผลต่อผลสัมฤทธิ์ทางคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นของรัฐในมลรัฐแคลิฟอร์เนีย ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนที่ฝึกสมาธิมีการพัฒนาระดับคะแนนด้านภาษาอังกฤษและคณิตศาสตร์ได้มากกว่ากลุ่มควบคุมอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติระดับ 0.01 นักเรียนที่ฝึกสมาธิที่มีเปอร์เซ็นต์สูงกว่ากลุ่มควบคุมมีการพัฒนาระดับตามขั้นตอนอย่างน้อย 1 ระดับ ทั้งคณิตศาสตร์และภาษาอังกฤษ นักเรียนที่ฝึกสมาธิมีความสงบมีความสุขและลดการกระทำที่มากเกินไป ทำให้เพิ่มความสามารถในการทำการบ้านของนักเรียน เมื่อมองในสภาพแวดล้อมของโรงเรียน พบว่าการต่อสู้ของนักเรียนลดน้อยลง การใช้ภาษาในทางที่ผิดน้อยลง และในภาพรวมมีบรรยากาศผ่อนคลายและสงบมากขึ้น

การสอนทั้ง 2 วิธีนี้ มีข้อแตกต่างตรงขั้นของการสอนที่ว่า การจัดการเรียนรู้แบบธรรมสาส์กจักร่วมกลุ่มสัมพันธ์ตามขั้นตอนนั้นได้มีการกระตุ้นนักเรียน ให้เกิดความสนใจต่อการเรียนในเนื้อหาด้วยการนั่งทำสมาธิ และแสวงหาความรู้นอกห้องเรียน ซึ่งเป็นการเปลี่ยนบรรยากาศ ทำให้นักเรียนมีความใฝ่รู้ในการเรียน จึงเป็นผลทำให้ผลสัมฤทธิ์เพิ่มมากขึ้น

มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา

111

ข้อเสนอแนะ

จากการวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยมีข้อเสนอแนะดังนี้

1. ข้อเสนอแนะในการจัดการเรียนรู้

1.1 การจัดการเรียนรู้แบบธรรมสภา์จรร่วมกลุ่มสัมพันธ์ ผู้สอนสามารถนำไปสอน โดยศึกษาคู่มือการจัดกิจกรรมให้เข้าใจชัดเจน จัดเตรียมสื่อการเรียนรู้ที่ระบุไว้ในแต่ละแผนการจัด กิจกรรมและดำเนินการตามขั้นตอนให้ครบทุกขั้นตอน

1.2 การจัดการเรียนรู้รูปแบบธรรมสภา์จรร่วมกลุ่มสัมพันธ์ มีการดำเนินการกิจกรรม เป็นขั้นตอนที่ชัดเจน ผู้สอนสามารถนำไปสอน โดยทำความเข้าใจในวิธีดำเนินการแต่ละขั้นตอน จัดเตรียมสื่อการเรียนรู้ที่ระบุไว้ในแผนการจัดกิจกรรมให้พร้อมก่อนเริ่มดำเนินการทุกครั้ง

2. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

2.1 จากการวิจัยพบว่า การเรียน โดยใช้การจัดการเรียนรู้แบบธรรมสภา์จรร่วมกลุ่ม สัมพันธ์ก่อนการทดลองมีค่าเฉลี่ยสูงกว่ากลุ่มการสอนแบบปกติ ผู้วิจัยจึงเห็นว่าควรจะได้มีการส่งเสริม ให้ผู้สอนนำไปพัฒนาในการสอนวิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรมต่อไป

2.2 วิชาสังคมศึกษา ศาสนา และวัฒนธรรม เป็นวิชาที่มุ่งเน้นให้ผู้เรียนได้รับทั้งความรู้ และคุณธรรมควบคู่กันไป ดังนั้น การวิจัยครั้งต่อไปควรศึกษาตัวแปรอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้องกับคุณธรรม เช่น ความเมตตา กรุณา ความซื่อสัตย์ ความเสียสละ และความมีวินัยในตนเอง

2.3 การวิจัยครั้งต่อไปควรทำการทดลองในเนื้อหาอื่น ๆ และระดับชั้นอื่น ๆ ของ ช่วงชั้นต่าง ๆ ต่อไป เพื่อให้ได้ข้อมูลที่มีความหลากหลาย